

Omer HAMZIĆ

TRGOVINA U GRAČANICI U DOBA AUSTROUGAR- SKE UPRAVE

GOSPODARSKE PRILIKE U GRAČANICI ZA VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE 1878 -1918. GODINE, SA POSEBNIM OSVRTOM NA TRGOVINU

Na Berlinskom kongresu održanom od 13. juna do 13. jula 1878. godine velike sile, učesnice Kongresa, pored ostalog, odlučile su da Bosnu i Hercegovinu predaju na upravljanje Austrougarskoj monarhiji, koja je trebalo da zavede red i mir u ovim krajevima i izvrši neophodne reforme. Time je označen kraj viševjekovnoj vladavini Otomanske Imperije, koja je po direktivi velikih sila Bosnu i Hercegovinu morala prepustiti Austrougarskoj Monarhiji.¹

U toku trajanja austrougarske okupacije (1878 - 1918) Bosna i Hercegovina je imala poseban državno-pravni položaj. Iako je 1910. godine, na osnovu Carskog zemaljskog statuta, uveden Sabor, tuđinska apsolutistička vlast nije bila ograničena, a vojne i civilne vlasti nisu nikada u potpunosti odvojene.

Austrougarska je u početku zadržala osmanlijsku administrativno-teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine (6 okruga, 48 kotara i 28 ispostava). Gračanica je i dalje ostala u Zvorničkom okrugu kao sjedište kotara, kojem su pripadala sela: od rijeke Spreče do vrha Trebave na sjeveru, do Miričine na istoku, zatim do rijeke Tinje na sjeveroistoku i do rijeke Bosne na sjeverozapadu.²

1 *Nakon svestranih vojnih i političkih priprema, u zoru 29. jula 1878. godine austrougarska vojska prešla je granice Bosne i Hercegovine i nastavila nastupanje u više odvojenih kolona. Lijevoj okupacionoj koloni, koja je nastupila kroz Posavinu, jači otpor pružen je tek 1. augusta kod Gračanice. Otpor su pružili ustanici koji se nisu mirili sa odlukama o okupaciji Bosne i Hercegovine. Pošto je razbila otpor ustanika oko Gračanice, okupaciona vojska produžila je nastupanje prema Tuzli. Suprotstavili su joj se ustanički odredi pljevaljskog muftije Mehmeda Vehbi Semsekadića, koji je imao snažnu podršku domaćeg stanovništva. Okupacione snage Semsekadić je zaustavio kod hana Pirkovca u blizini Tuzle i 11. avgusta prešao u protivofanzivu. Pod pritiskom ustanika, austrougarska vojska počinje ubrzano povlačenje prema Doboju. Goneći neprijatelja, Semsekadić je 13. avgusta ušao u Gračanicu, gdje mu se pridružilo i 300 dobrovoljaca iz Srebrneika. U narednim danima ustanički val zahvatio je cijelu sjeveroistočnu Bosnu. Ustanički odredi ugrožavali su strateški pravac dolinom Bosne prema Sarajevu u koje je okupaciona vojska ušla 19. avgusta. Ispred Doboja, od sela Grapske do Trbuška, formirao se front, duž kojeg su vodene višednevne oštre borbe. Ocijenivši da bi ustanici mogli presjeći glavni bosanski strateški pravac i time opasno ugroziti ciljeve okupacije, glavna austrijska vojna komanda doulači spježe trupe i nova pojačanja i 6. septembra prelazi u odlučan protivnapad. Nastupajući iz pravca Doboja, Samca i Gradačca, okupaciona vojska razbila je ustaničke snage i 16. septembra ponovo zauzela Gračanicu. Tri dana kasnije pao je Lukavac, a 22. septembra Tuzla. Time je otpor okupaciji u ovim krajevima definitivno slomljen. Vjekovna turska vladavina zamijenjena je vladavinom prosvjeceniye, jače i modernije države - Austro-ugarske Monarhije, koja je Bosnu i Hercegovinu držala sve do kraja prvog svjetskog rata - punih 40 godina..*

2 *Ustvari, gračanički kotar nasljeđuje gračaničku kazu iz turskog perioda sa naseljima: Babići, Babunovići,*

Prema prvom popisu stanovništva kojeg su austrougarske vlasti izvršile 1879. godine, na području gračaničkog kotara bilo je jedno gradsko naselje, 36 sela i 3.322 kuće. Popisano je 19.611 stanovnika, od čega 12.075 muslimana, 6.938 pravoslavnih, 572 katolika i 26 jevreja. U naseljima predratne opštine Gračanica u tom prvom popisu popisano je 2.411 kuća i 14.178 stanovnika.

U toku 40 godina trajanja austrougarske okupacije, uz opšti privredni napredak, dosta

Gračanica je okupaciju dočekala kao kasaba sa čaršijom i 14 mahala, u kojima je bilo 11 džamija. Prema popisu iz 1879. godine, kasaba je imala 3.012 žitelja i 613 kuća. Zahvaljujući austrougarskoj privrednoj politici, Gračanica doživljava dosta brz razvoj. Od 1878. do 1895. godine broj kuća povećao se za 130 ili 12%, a broj stanovnika za 850 ili 28%.

Uporedo sa vojnim i administrativno-upravnim mjerama, okupacione vlasti su u BiH odlučno preduzimale razne ekonomsko-

brzo je rastao i broj stanovništva i domaćinstava. Na području predratne opštine Gračanica 1885. godine popisano je 2.749 kuća, 15.632 stanovnika. Deset godina kasnije na tom istom području bilo je 2.909 kuća i 18.035 stanovnika, a prema posljednjem austrougarskom popisu 1910. godine 3.832 kuće i 20.015 stanovnika.

privredne aktivnosti kako bi što prije počele koristiti bogate prirodne resurse ove zemlje. Radi oživljavanja trgovine, bečka vlada uputila je javni poziv trgovcima, industrijalcima, bankarima i ostalim vlasnicima kapitala i njihovim preduzećima da svoj kapital plasiraju na okupirano područje BiH. Tako se broj stranih

Brijesnica, Bušetić, Čekanići, Čivčije, Doborovci, Džahule, Grapska Srpska, Grapska Turska, Gračanica, Klohotnica, Kostajnica, Kozuhe, Lendići, Lohinja Srpska, Lohinja Turska, Lukavica, Malešići Srpski, Malešići Turski, Orahovica, Osječani Donji, Osječani Gornji, Paležnica, Piskavica, Poturice, Rapanica, Sjenina, Skahovica, Skipovac, Šladna, Sokol, Stanić Rijeka, Stjepan Polje, Svjetlića, Spionica, Vranovići - ukupno 37 naselja. U tuzlanskom okrugu ostala su i dalje naselja: Miričina i Rašljeva, a područje južno od Spreče, to jest Ozren u maglajskom kotaru. U njemu je, kao nekadašnjoj vlaškoj nahiji zadržana podjela na džemate. Tako su džematu Boljanić, između ostalih pripadala sela: Boljanić, Karanovac i Sočkovac; džematu Tursko Milino Selo: Kakmuž, Petrovo Selo - Lužani, Petrovo Selo - Brdani, Porječina i Krtova. Prije 1885. godine ova sela pripojena su gračaničkom kotaru. (Esad Tihčić, Omer Hamzić, n. d. str. 49.

ulagača u ovoj zemlji stalno povećavao: u eksploataciji šuma, ruda, izgradnji saobraćajnica i trgovini.

Dvije godine poslije okupacije započet je katastarski premjer cjelokupnog zemljišta, ne samo radi vojno-strateških potreba, već zbog podsticanja bržeg privrednog razvoja, pravilnije raspodjele poreskih tereta u poljoprivredi, uvođenja reda u agraru i zemljišnoj politici, boljeg gazdovanja prirodnim bogatstvima itd. Ovo se moralo izvršiti zato što za vrijeme turske uprave nije bilo stvarnog katastra ni gruntovnice, već je svaki posjednik nekretnina imao ličnu posjednicu (tapiju), kojom je dokazivao svoje pravo vlasništva. To se evidentiralo dosta neprecizno i površno. Katastarski premjer bio je veliki posao koji je trajao od 1881. do 1885. a već 1886. godine počelo se sa postepenim uvođenjem gruntovnica. Gračanički kotar je katastarski premjeren u periodu 1883-85. godine u razmjeri 1:6.250, a gruntovnica je uvedena 1891. godine.

Privredni razvoj Gračanice u toku austrougarske uprave bio je sličan razvoju mnogih mjesta u Bosni i Hercegovini u kojima je ogromna većina stanovništva svoju egzistenciju vezivala za poljoprivrednu proizvodnju. To, međutim, ne znači da nije došlo do promjene kako u toj privrednoj grani od koje je živjelo blizu 90% stanovništva, tako i u drugim oblicima tradicionalne gradske privrede (trgovina i zanatstvo) koja, pod uticajem konkurencije jače kapitalističke proizvodnje i bržeg razvoja saobraćaja, postepeno napušta kasabski način privređivanja.

Da bi što prije obezbijedila preduslove za iskorišćavanje prirodnih bogatstava Bosne i Hercegovine, austrijska vojna uprava samo nekoliko mjeseci poslije završene okupacije pris-

tupa hitnoj izgradnji i popravci komunikacija.¹ U gračaničkom kraju obnavlja stare turske puteve za Tuzlu i Doboj i od Gračanice za Maglaj preko Preslice. Izgradila je novi dio puta kroz klisuru Sklop (Pašalići) i preko prevoja Bukva do Doborovaca, a odatle starom turskom trasom prema Srnicama i Posavini. Taj put je ranije prolazio preko Bijelih polja i Hadžikadinog hana (u blizini Vranovića) do Doborovaca i dalje u Posavinu. Pošto je probijena klisura rječice Drijenče na domak Malešića, izgrađen je novi kolski put Gračanica - Malešići - Lukavica - Bušletić, koji je povezao naselja na Trebavi sa Gračanicom i dalje sa putevima u dolini Spreče i Bosne. Ranija trasa tog puta prolazila je iznad klisure Drijenče, a zatim u Gračanici.²

Izgradnja željezničkog saobraćaja u Bosni i Hercegovini bila je prva pretpostavka za razvoj industrije zasnovane na korištenju njenih prirodnih bogatstava.³ To se odnosi i na područje Gračanice i njeno povezivanje na željezničku mrežu Carevine. Pruga do Karanovca u dužini od 4.585 metara, zajedno sa željezničkom stanicom i ostalim pružnim instalacijama, puštena je u rad 1. januara 1898. godine, što je bio veliki događaj za čitav ovaj kraj. Krak ove pruge produžen je do kamenoloma u Pašalićima, pored kojeg je nešto kasnije podignuta krečana većeg kapaciteta. Sa tom prugom Gračanica je dobila izlaz u svijet, prugom je otpremana i dopremana roba, dolazili novi ljudi, ideje, progres.

Bila je to ogromna prekretnica u razvoju saobraćaja na području Gračanice, olakšano je transportovanje roba, posebno poljoprivrednih proizvoda i drveta, što su tadašnji gračanički trgovci znalacki iskoristili.⁴

Uporedo sa izgradnjom saobraćajnica u dolini Spreče, okupacione vlasti podstiču

- 1 *Odmah započinje opravku 185 kilometara glavnih cesta i 1.096 kilometara kolskih puteva, a 1880. sprovodi opštu mobilizaciju stanovništva za izgradnju, popravku i održavanje oko 2.000 kilometara ostalih puteva. Nakon toga zavodi poseban porez - cestarinu za održavanje glavnih, kotarskih i kolskih puteva.*
- 2 *U kalendaru "Bošnjak" za 1883. godinu objavljen je pregled putne mreže u Bosni i Hercegovini po okružnim i kotarskim područjima. U tom pregledu svi putevi svrstani su u kategoriju kolski i kategoriju vozni put. Tu su kao vozni registrovani sljedeći putevi: Doboj - Gračanica u dužini od 25,77 km, Gračanica - Gornja Tuzla u dužini od 45,136 kilometara (to je u stvari dio puta Doboj - Zvornik), zatim put Maglaj - Samac sa relacijama Maglaj - Gračanica u dužini od 38 kilometara i Gračanica - Gradačac u dužini od 34,6 kilometara.*
- 3 *Najprije je izgrađena magistralna pruga Bosanski Brod - Sarajevo, a zatim i ostale. Željeznička pruga Doboj - Tuzla - Simin Han, puštena je u saobraćaj 26. aprila 1886. Povezivala je naselja u dolini Spreče i rudarski tuzlanski bazen sa glavnom bosanskom prugom u dolini Bosne, a preko nje i sa ostalim dijelovima prostrane Austrougarske Carevine.*
- 4 *Pruga je izgrađena na inicijativu Isaka Rozenšpica, preduzimača Fabrike sode u Lukavcu, koji je otvorio kamenolom u Sklopu prema Pašalićima. Za potrebe te fabrike svakodnevno je zapregama otpremao stotinjak tona kamena, a kada su se potrebe za krečnjakom povećale, došlo je do izgradnje pomenute pruge,*

eksploataciju prirodnih bogatstava ovog kraja i podižu prve industrijske kapacitete.¹

I pored ogromnog napretka u razvoju industrije, saobraćaja, trgovine i drugih privrednih grana koje je forsirao strani kapital, za čitavo vrijeme austrougarske vladavine Bosna i Hercegovina je bila izrazito agrarna zemlja.² Na snazi su ostali naslijeđeni agrarni odnosi iz turskog doba. Feudalci (begovi i age) i država bili su vlasnici najvećeg dijela poljoprivrednog zemljišta. Zemljoradnici, kao kmetovi i nadničari, obrađivali su tuđu zemlju i plaćali velike dadžbine. To se naročito odnosilo na stanovništvo srpskih naselja koje je još 1885. godine bilo u kmetskom odnosu ili je nadničarilo kod begova. Znatno drugačija situacija bila je u selima sa muslimanskim stanovništvom, jer se ono većinom bilo otkupilo od begova još u vrijeme turske vlasti i steklo status slobodnih seljaka na svojoj zemlji. Prema austrijskoj statistici, još 1910. godine feudalnim odnosima beg-kmet na gračaničkom srezu bilo je zahvaćeno 7223 hektara zemlje. Na toj zemlji, koju je držalo svega 25 feudalaca, živjelo je 999 kmetova.³

Pred kraj austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini samo 10% stanovništva nije

živjelo od poljoprivrede, što znači da je ogromna većina stanovništva zavisila od te, neriješenim agrarnim odnosima, opterećene i zaostale privredne djelatnosti.

I u gradovima Bosne i Hercegovine većina stanovništva živjela je od poljoprivrede: u Bijeljini 56%, u Gradaču 62%, Gračanici 61%. Zbog nepotpunosti podataka, socijalnu strukturu stanovništva Gračanice koje je živjelo od djelatnosti izvan poljoprivrede nije moguće precizno utvrditi. Prema popisu iz 1879. godine, u ovoj kasabi bilo je 222 trgovca i zanatlija (zajedno sa slugama i šegrtima), 18 državnih službenika i 38 sluga ili ukupno 278 radnoaktivnih lica koja su živjela od prihoda izvan poljoprivrede. Ako se pođe od pretpostavke da su oni izdržavali u prosjeku nešto više od 4 člana porodice, proizilazi da je od djelatnosti izvan poljoprivrede živjelo 1.129, a od poljoprivrede 1.983 lica, što ukupno iznosi 3.012 lica koliko ih je 1879. i popisano u Gračanici. Prema popisu iz 1895. godine, Gračanica je imala 3.862 žitelja, od čega je od poljoprivrede živjelo 1943, a od ostalih djelatnosti 1.919 lica. Popisano je 10 državnih i jedan opštinski službenik, pet učitelja i mualima i jedan bolničar, zatim 141 trgovac i zanatlija, 418 pomoćnih radnika nadničara i sluga i 37 ostalih muškaraca preko

- 1 *Eksploataciju drveta na području Ozrena počeli su mađarski preduzimači, koji su 1891. u Bosanskom Petrovom Selu podigli pilanu na vodeni pogon sa jednim gaterom. Nakon četiri godine, ovu pilanu kupuje Moris Liska, preduzimač iz Budimpešte, koji je, zaključivši ugovor sa Zemaljskom vladom o eksploataciji drveta sa Ozrena, uložio značajna materijalna sredstva i smjestio pilanu na današnju lokaciju, bliže željezničkoj stanici, uveo parni pogon i zamijenio postojeći gater sa dva puna i modernija gatera. Na novoj lokaciji pilana je počela sa radom 1896. godine. Do ugovorenog šumskog područja, uz rijeku Jadrinu, izgrađena je šumska željeznička pruga, koja je na kraju, sa ograncima, dostigla dužinu od 21 kilometar. Pilana je krajem 1911. godine zapošljavala 81 radnika i 5 predradnika. Njih 48 radilo je u pilani, 31 u šumskim, a 7 na željezničkim pogonima. Ljeti je angažovana dodatna radna snaga. (Branislav Begović, Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878 - 1918) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šume i industrijsku preradu drveta, ANU BiH Djela, knj. LIV, Sarajevo, 1978. str. 78.) Među prve industrijske objekte u ovom kraju spada ciglana podignuta 1892. godine na bogatim ležištima gline na Grabovcu kao i manja ciglana, koju je 1909. godine otvorio Mehaga Kasumagić u Bosanskom Petrovom Selu. Na tradicijama čuvenih gračaničkih tkalja, devedesetih godina 19. vijeka Mošo Z. Danom pokušao je organizovati proizvodnju platna u Gračanici. Međutim, njegova radionica u koju je bio zaposlio nekoliko djevojaka, vještih tkalja, nije mogla izdržati konkurenciju jeftinije industrijske proizvodnje, pa je ubrzo prestala sa radom. Više uspjeha imala je sedlarsko-sallersko-čuvararska zadruga, koja je počela sa radom odmah poslije uspostavljanja austrougarske vlasti i uspješno radila sve do prvog svjetskog rata. (Kao tri najstarija njena člana pominju se Suljaga Sarajlić, Meho Arifagić i Suljo Travljanin.*
- 2 *Prema podacima iz 1886. godine, ukupna površina Bosne i Hercegovine iznosila je 51.027 kvadratnih kilometara, od čega su bile: oranice 11.032 kvadratnih kilometara (ili 21,62%), vrtovi 483 kvadratna kilometra (ili 0,95%), livade 3.465 kvadratnih kilometara (ili 6,79%) vinogradi 56 kvadratnih kilometara (ili 0,11%), šume 56.581 kvadratnih kilometara (ili 52,2%), pašnjaci 8.418 kvadratnih kilometara (ili 16,5%) i neproduktivno tlo 989 kvadratnih kilometara (ili 1,93%). Prema tome, više od polovine tla bilo je pod šumama, a jednu četvrtinu (25,22%) činile su livade, pašnjaci i neproduktivno tlo. Takva struktura tla nije se bitnije mijenjala ni kasnije, do kraja austrijske okupacije. (Kemal Hrelja, Industrija BiH do kraja prvog svjetskog rata, Beograd 1961, str. 6*
- 3 *Milan Gavrić, Osvrt na privredne i političke prilike u Tuzli od 1918. do 1941. godine, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, Knjiga I, Tuzla, 1979, str. 259.*

16 godina, koji su pripadali kategoriji šegrta. Sudeći prema povećanju aktivnih lica u djelatnostima izvan poljoprivrede, može se zaključiti da se gradska privreda, a posebno trgovina i zanatstvo, u Gračanici u navedenom periodu dosta brzo razvijala.

Poslije austrougarske okupacije, trgovina oživljava naročito u onim mjestima u kojima su bili smješteni vojni garnizoni ili važna državno-okupaciona nadležstva. Više takvih nadležstava bilo je u Gračanici kao kotarskom središtu. (Kotarski ured, Žandarmerijska stanica, sudovi itd.).

Unutrašnje tržište jačalo je zahvaljujući jeftinim industrijskim proizvodima iz Austrougarske koji su za kratko vrijeme preplavili Bosnu i Hercegovinu. To je izazvalo čitavu preorijentaciju u potrošnji gradskog stanovništva, koje umjesto starih zanatskih proizvoda kupuje nove modernije, a jeftinije proizvode. Međutim, seosko stanovništvo će još dugo ostati vjerno tradicionalnom načinu odijevanja, stanovanja, ishrane i bit će orijentisano na robu koja se proizvodila u starim zanatskim radionicama. I dok trgovina napreduje, stari zanati zapadaju u krizu i stagnaciju. Dok jedni propadaju, drugi se održavaju zahvaljujući kupcima sa sela ili se prilagođavaju sve jačoj konkurenciji industrijske robe.

Na osnovu originalnih austrougarskih dokumenata (katastarski plan iz 1882 - 85, gruntovnica iz 1891), moguće je precizno rekonstruisati izgled trgovačko-zanatskog središta Gračanice, odnosno izgled gračaničke čaršije krajem 19. vijeka. Prostirala se duž glavnog puta Maglaj - Gračanica - Brčko, pravcem sjever-jug, u dužini od 400 metara, a dijelila se na gornju i donju. Sa južne strane počinjala je od jevrejske bogomolje (havre) - današnji donji skver - do Ahmet-pašine džamije na sjeveru. Kao i u svim bosansko-hercegovačkim kasabama, i u Gračanici je čaršija bila prostorno odvojena od ostalih mahala. Sa istočne strane,

još u toku 18. vijeka, počela se spajati sa mahalama Mejdan i Potok. Sa juga je bila odvojena od mahale Stubo i Riječka manjim slobodnim prostorom. Sa zapada oko Gračanice rijeke (Sokoluše) bio je nizak, urbano neaktivan, često plavljen prostor koji je čaršiju odvajao od mahale Čiriš. Na tom prostoru izgrađena je pruga i željeznička stanica. Sa sjeverne strane bio je veći slobodan prostor (Musala i groblje), koji je odvajao Srpsku varoš i Cigansku mahalalu od čaršije.¹

Izgradnjom nekoliko značajnih privrednih i javnih objekata, krajem 19. vijeka gračanička čaršija ubrzano mijenja izgled i poprima modernije crte koje su se u osnovi zadržale do danas. Od najvećeg značaja je regulacija Sokoluše i proširenje čaršije na njenu desnu obalu. Od većih zgrada, sagrađena je zgrada konaka 1887. (sadašnja zgrada Skupštine opštine), zgrada medrese 1889, (na mjestu gdje se nalazila Murat-kapetanova medresa), zatim zgrada prve osnovne škole u Gračanici 1890. (škola je počela sa radom školske 1886/87. u privatnoj kući), kao i još neki značajniji privatni objekti.

Osim poslovnih zgrada, u čaršiji je bilo oko pedesetak stambenih i pomoćnih objekata, koji su većinom građeni od drveta i čerpića sa krovom od šindre (borove i hrastove cijepane daske). Najznačajnije promjene u urbanom razvoju Gračanice nastaju poslije velikog požara na Ilindan, 2. avgusta 1895. godine u kojem je potpuno izgorio stari dio čaršije sa dva velika vakufska hana kao i najveći broj zanatskih i trgovačkih radnji. Kako su uski sokaci sa mnoštvom malih drvenih zgrada otežavali moderniju urbanizaciju čaršije, poslije požara kotarske vlasti su naredile da se sve preostale drvene zgrade u čaršiji poruše i da se umjesto njih sagrađe nove, zidane.² Tako su srušena i preostala dva hana, a prostor na kojem je prije požara bila stara čaršija pretvoren je u gradsku pijacu. (današnji park u centru Gračanice) Nakon tog požara, grad se razvijao planski, sa

1 Rusmir Djedović, *Razvoj naselja opštine Gračanica (rukopis)*

2 *U narodu je zato ostala sumnja da su ilindanski požar u Gračanici namjerno podmetnule lokalne vlasti kako bi sprovele plan modernizacije gradskog jezgra, kojoj su se oštro suprotstavili domaći trgovci i zanatlije - vlasnici obrtničkih radnji i dućana u čaršiji. Gradske vlasti su, naime, insistirale da se drvena izgradnja u čaršiji zamijeni zidanim zgradama, a uski i blatnjavi sokaci širokim pokaldrmisanim ulicama. To im je uspjelo tek poslije požara u čaršiji koji su, prema nekim kazivanjima, svjesno izazvali predstavnici vlasti.*

modernim širokim ulicama i zidanim zgradama.¹

Osim pomenutih objekata (medresa, konak, škola, željeznička stanica) izgrađeno je još nekoliko arhitektonski vrijednih zgrada kao što su: obnovljena Ahmetpašina džamija, jevrejski templ (sinogoga) izgrađena oko 1890. na mjestu sadašnjeg zanatsko-poslovnog centra na skveru, koji narod i sada zove Havra, Havrište, zatim kuće Adema Džebića, Kučukalića, Blagojevića, stara apoteka, Rifatagin hotel na stanici, žandarmerijska stanica, pošta i dr. Te zgrade građene su kombinacijom raznih stilova. Početkom vijeka u gradu je bilo 11 džamija, pravoslavna crkva, katolička crkva i jevrejska sinagoga.

Pored javnih objekata (Ahmet-pašina džamija, dvije medrese, hanovi i havra), u gračaničkoj čaršiji dominirali su privredni objekti, među kojima su u najvećem broju bili dućani i zanatske radnje. Prema originalnim austrijskim dokumentima i kartama iz 1891. godine, na ovom prostoru bila su 44 dućana u posebnim objektima. Međutim, otprilike još toliko dućana bilo je smješteno u prizemljima drugih objekata u čaršiji. Samo u prizemlju Murat-kapetanove medrese bilo je 8 dućana, više dućana bilo je u prizemlju Osman-kapetanove medrese kao i u prizemljima nekoliko većih stambenih kuća. Od ostalih objekata u čaršiji, najviše je bilo zanatskih radnji, među kojima 6 pekara, dvije mehane, jedna kahvana, jedna lončarska radnja, jedna mutabdžinica (prerada kostreti), nekoliko kovačnica i jedna mesarska radnja. U prizemljima stambenih i drugih ob-

jekata bile su smještene i druge zanatske radnje kao što su obučari, opančari itd.

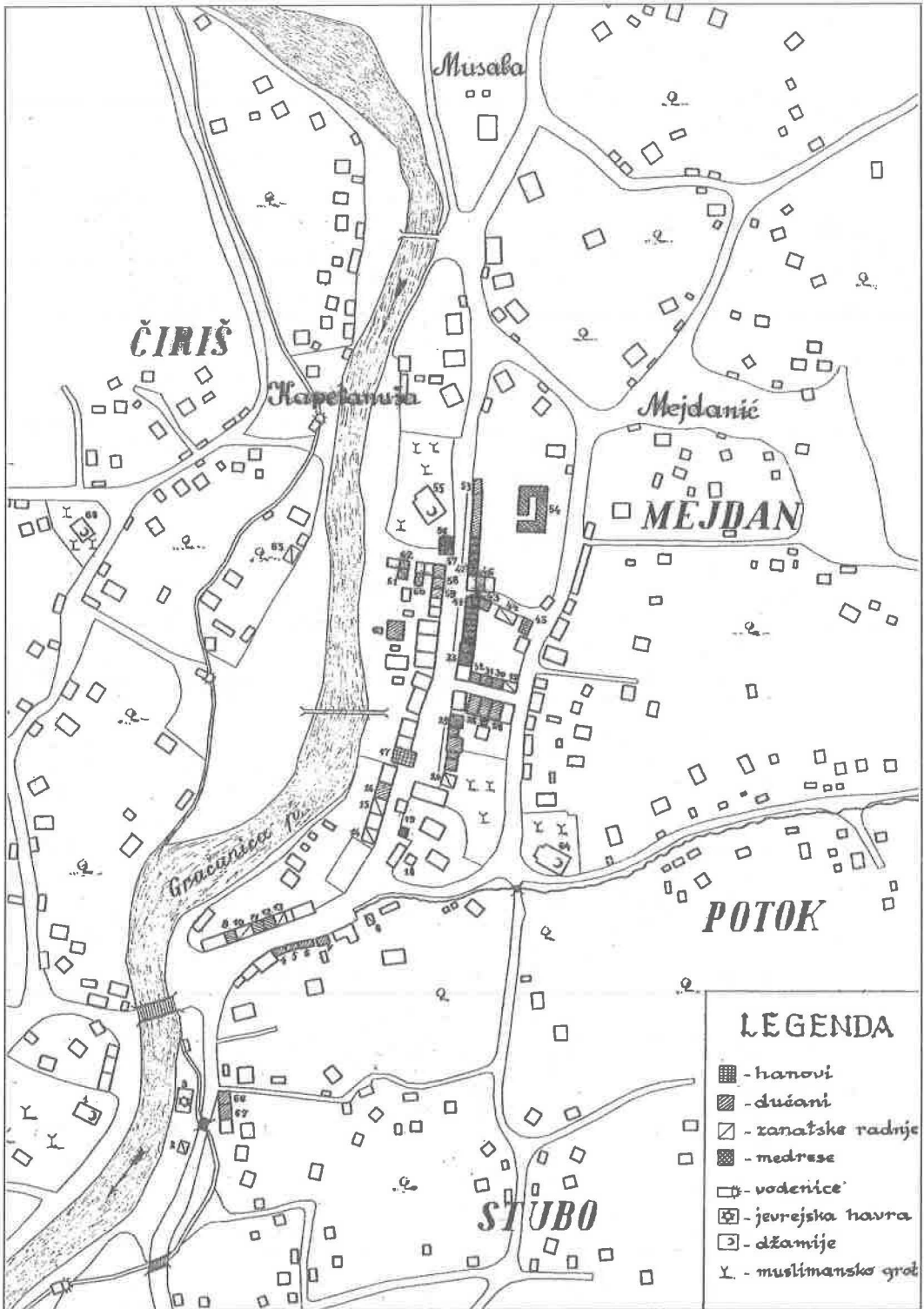
Na karti gračaničke čaršije s kraja 19. vijeka, koja se nalazi na sljedećoj stranici, naznačeni su svi ti javni i poslovni objekti, a na posebnom spisku uz kartu i njihovi vlasnici, odnosno trgovci i zanatlije.

Od starih zanata u Gračanici, najrazvijeniji je bio obučarski, koji je uspješno odolijevao konkurenciji industrijske robe iz uvoza, za razliku od drugih koji su postepeno propadali (kovački, opančarski, abadžijski, terzijski i dr.) Uz stare zanate koji su se jedva održavali ili su propadali, pojavljivali su se i novi kao što su: limarski, šeširdžijski i drugi.

Razvoj trgovine u Gračanici za vrijeme austrougarske uprave može se podijeliti u dva dijela. Period do izgradnje pruge prema Karanovcu i period poslije izgradnje te pruge. Zahvaljujući tradiciji i opštoj konjunkturi, u prvom periodu zanatstvo i trgovina bilježe izvjestan napredak, naročito poslije normalizovanja prilika i uvođenja novih tržišnih odnosa (jedinstveno carinsko područje i sl.)³ Međutim, nakon puštanja u saobraćaj pruge prema Karanovcu, gračanička trgovina morala se temeljito prestrojivati i modernizovati. Zastarjeli način trgovanja, opterećen tradicijom i običajima, nije se mogao održati u novim uslovima brže cirkulacije i roba i novca. Zato su neki trgovci propadali, a drugi uspijevali proširiti svoju djelatnost.

Trgovački zakon Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine donijela je 24.6.1883. Zakon je

- 1 *Na desnoj strani Sokoluše, između čaršije i mahale Čiriš, bio je nizak, urbano potpuno neizgrađen prostor, kojeg je rječica stalno plavila. Od 1895. godine taj prostor se nasipa i uređuje za izgradnju željezničke stanice sa tri odvojena kolosijeka. Poslije otvaranja pruge, 1898. godine gradska opština više godina je finansirala radove na regulaciji Sokoluše kamenim zidovima i s jedne i s druge strane. Duž lijeve obale rijeke izgrađena je nova ulica (ke) sa ogradom od malih kamenih kula koja je svečano puštena u upotrebu 1. maja 1901. godine. ("Bošnjak", br. 20/901 od 16.5.1901) Paralelno sa željezničkim kolosijekom, s desne strane Sokoluše, izgrađena je još jedna ulica koja je prolazila iza željezničke stanice. Sa te dvije nove ulice, s jedne i s druge strane Sokoluše, obezbijeden je daleko funkcionalniji raspored saobraćajnica u gradu. Sada su bile četiri paralelne ulice duž centra, zatim ulica duž kanaliziranog potoka Japage, novoizgrađeni putevi kroz bivše groblje sa sjeverne strane čaršije ka Srnicama i novi put preko blagog prevaja Švilena bašča prema Malešićima. Sa ovih ulica vodili su sokaci iz čaršije prema mahalama.*
- 2 *U Bosanskom glasniku "Bosnischer boté" za 1898. godinu kao gostioničar pominje se Ernst Nadi, a kao vinari (krčmari, trgovci vinom) Morethej Elazar i Niko Dujković, Kovači (potkivači) u Gračanici tih godina bili su Sandor Klajn i Jozef Pečival. Kolarsku radnju držao je Jozef Jambrišek, tišlarsku Anton Noob, proizvodnjom sode (sodar) bavio se Johan Stanislav Njemček, zlatarsku radnju imao je Mika Divković, frizersku Vlajko Jovanović, lončarsku Nikola i Aleksa Zivković, šeširdžijsku Jovo Jevtić i mesarnicu Anton Angelus. Prevoznici u Gračanici bili su Husein Bajrić, Mehmed Salhić i Ignjac Rozenšpic. (Bosnischer bote od 1898. godine str. 174-191)*
- 3 *Krajem 1879. godine Bosna i Hercegovina priključena je jedinstvenom carinskom području Austrougarske Monarhije, od 1.1.1880. godine počeo se primjenjivati Obći carinski cijenik austro-ugarskog područja, a od 22.2.1880. ukinuta upotreba turskog novca i uvedena austrijska moneta. Poslije donošenja ovih zakona, postepeno zamire bosanska trgovina sa istokom - Carigradom i Rumelijom. Ona će se svesti samo na nabavku sed'ada, čilima, knjiga vjerskog sadržaja, te na sitnice kao što su tespiji (brojanice), porculan, brušeno staklo itd. Istovremeno, u Bosnu dolaze trgovački agenti iz Austrije, predstavnici veletrgovaca i fabrikantata koji su proizvodili jeftiniju industrijsku robu. Oni postepeno obraduju tržište na kojem će uskoro dominirati roba porijeklom iz prekosavskih krajeva moćne Imperije.*

SPISAK OBJEKATA UZ PLAN
GRAČANIČKE ČARŠIJE KRAJEM 19. VI-
JEKA

1. Mejdan džedid džamija
2. Mesarnica gradske općine
3. Jevrejska havra
4. Dućan familije Stjepanović
5. Dućan Nike Neškovića
6. Dućan Dimše Kostića
7. Dućan Mujage Prohića
8. Mehana Mujage Prohića
9. Dućan familije Hadžistević
10. Mehana Stanka Nikolića
11. Dućan Stanka Nikolića
12. Dućan Riste Nikolića
13. Pekara Jove Savića
14. Lončarska radiona Stanka Ivaniševića
15. Pekara familije Janković
16. Dućan familije janković
17. Han vakufa Medrese Osmana Kapetana
18. Sahat-kula
19. Dućan Petra Žižka
20. Pekara familije Zukobašić
21. Dućan Rašida Ibrišagića
22. Dućan Mahmuta Rešidbegovića
23. Dućan Abida Čajića
24. Dućan Ibrhima Čajića
25. Dućan familije Čajić
26. Dućan Agana Hadžimujića
27. Dućan Mustafe Hadžimujića
28. Dućan Agana Hadžimujića
29. Pekara Stjepana Ivaniševića
30. Dućan Saliha Prohića
31. Dućan familije Zukobašić
32. Dućan familije Hadžistević
33. Dućan Hanife Helić
34. Dućan Mehmeda Helića
35. Dućan familije Jeftić
36. Dućan familije Jeftić
37. Dućan familije Jeftić
38. Dućan vakufa Ahmed-pašine džamije
39. Dućan Hasana Moralića
40. Dućan Mehmeda Mulabećirovića
41. Dućan Ibrahima Mehinovića
42. Dućan Pere Ivaniševića
43. Dućan Devlete Mehinović
44. Mutabdžinica vakufa
Ahmed-pašine džamije
45. Han vakufa Ahmed-pašine džamije
46. Dućan Mustafe Hadžića
47. Dućan Fatime Hadžić
48. Dućan Abdulaha Muftića
49. Dućan Huseina Moralića
50. Dućan Mustafe Moralića
51. Dućan familije Hadžistević

52. Dućan vakufa Medrese
Osmana Kapetana
53. Dućan vakufa Medrese
Osmana Kapetana
54. Medresa Osmana Kapetana
55. Ahmed-pašina džamija
56. Medresa Murata Kapetana
57. Dućan familije Hadžistević
58. Dućan familije Hadžistević
59. Dućan Muhameda Mehinovića
60. Pekara vakufa Medrese
Osmana Kapetana
61. Pekara vakufa Hadži-Fatime
62. Dućan Riste Nikolića
63. Dućan Stjepana Ivaniševića
64. Potočka džamija
65. Kafana Alage Širbegovića
66. Dućan Damjana Blagojevića
67. Dućan familije Milišić
68. Čiriška džamija

Napomena: Rednim brojem u spisku naznačen je objekat na karti.

stupio na snagu 1. novembra iste godine. Prema ovom Zakonu, trgovcem "imade se smatrati tko se u vlastito ime bavi trgovačkim poslovima kao obrtom." Zanimljivo je da je u članu 4 ovog Zakona regulisano da "žena ne može biti bez privole svojega muža trgovkinja". Kao privola suprugova, u smislu tog člana, "smatrati će se kađ se žena bavi sa znanjem i bez prigovora njegovu trgovinom".¹ Prema odredbama ovog Zakona, svaka trgovačka radnja, sa najmanje 400 kruna godišnjeg čistog prihoda, podlijezala

je obavezi sudskog protokolisanja. Tri godine poslije donošenja tog Zakona, u Gračanici je bilo protokolisano 29 trgovačkih radnji. Deset godina poslije donošenja Trgovačkog zakona bile su 43 trgovinske radnje u gradu i 5 u nekoliko sela gračaničkog kotara.

U narednim godinama nije se bitnije mijenjao broj registrovanih trgovinskih radnji. Tako je 1913. u Gračanici bilo registrovano 45 trgovačkih radnji i dva veća ugostiteljska objekta. Pored registrovanih trgovinskih radnji, bilo je gotovo isto toliko manjih dućančića i sitnih trgovaca koji nisu bili obavezni da protokolišu svoje radnje. Na osnovu podataka koji su redovno objavljivani u Bosanskom glasniku "Bosnischer Bote" (Opći adresni priručnik za Bosnu i Hercegovinu), moguće je preciznije utvrditi nosioce trgovinskih firmi, odnosno vlasnike registrovanih trgovinskih radnji u Gračanici i nekim selima na području gračaničkog kotara, kao i vremenski period u kojem su te radnje bile aktivne. Prema tim podacima, trgovinske radnje u Gračanici registrovane su od 1885. do 1917. godine. U ovom periodu neke su prestajale sa radom, a osnivane nove ili su ponovo aktivirane one koje su ranije radile. Od 1885. do 1918. godine trgovinske radnje u Gračanici držalo je oko stotinjak vlasnika, među kojima je bilo najviše domaćih ljudi. Neki su iz starih gračaničkih trgovačkih porodica, u kojima trgovačka tradicija potiče još iz turskog doba, kao što su: Rešidbegovići, Halilbegovići, Hivzefendići, Hadžistevići, Ivaniševići, Prohići itd.

SPISAK

trgovačkih firmi koje su registrovane i aktivno radile u Gračanici u periodu od 1885. do 1918. god.

Red. broj	NAZIV FIRME (IME VLASNIKA)	Godina registrovanja radnje (firme)	Godina prestanka rada radnje (firme)
1	2	3	4
1.	Finci Salom	1885.	1889.

1 Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu za godinu 1883. Tisak Zemaljske tiskare, Sarajevo, 1883. str. 308

1	2	3	4	1	2	3	4
2.	Gajunović Jovo	1885.	1889.	28.	Rešidbegović Mahmut	1891.	1917.
3.	Kostić Pero	1885.	1889.	29.	Rešidbegović Mehmed	1891.	1915.
4.	Čajić Ibro	1885.	1900.	30.	Stefanović S. Dimitrije	1891.	1915.
5.	Danon Isak Rafael	1886.	1903.	31.	Suman Medo	1891.	1912.
6.	Stević Hadži-Mihajlo	1885.	1904.	32.	Blagojević Jovo	1891.	1911.
7.	Muftić Ganibeg i Mujaga	1885.	1906.	33.	Mitrović Blagoje	1891.	1907.
8.	Pašić Jasmin	1885.	1906.	34.	Prohić Hadži-Mujaga	1891.	1907.
9.	Ivanišević Stijepo	1885.	1907.	35.	Prohić Adem	1891.	1906.
10.	Blagojević Damjan	1885.	1918.	36.	Rešidbegović Rešid	1891.	1906.
11.	Danon Mojsie Sedak	1885.	1918.	37.	Milošević Marko	1891.	1904.
12.	Ivanišević S. Pero	1885.	1918.	38.	Čehajić Osman	1891.	1904.
13.	Ivanišević Pero	1885.	1918.	39.	Halilović Salih	1891.	1900.
14.	Kostić Dimšo	1885.	1918.	40.	Salihefendić Rašid	1892.	1899.
15.	Malagić Hadži-Husein	1885.	1918.	41.	Zukobašić Hadži- Muhareмага	1893.	1906.
16.	Milislavljević Simo	1885.	1918.	42.	Njemček Johan	1894.	1918.
17.	Petrović Nikola	1885.	1918.	43.	Nedeljković Vaso	1894.	1914.
18.	Rozenšpic Ignac	1885.	1918.	44.	Milišić Mihajlo	1895.	1918.
19.	Hivzefendić Mahmutaga	1885.	1918.	45.	Stefanović Dimitrije	S.1895.	1914.
20.	Smajlbašić Mujaga	1886.	1906.	46.	Elazar M. Mošo	1895.	1899.
21.	Smajlbašić Ademaga	1886.	1906.	47.	Hadžić Mustafa	1897.	1918.
22.	Simić Luka	1886.	1899.	48.	Stević Hadži-Stevan	1897.	1918.
23.	Simić Žarko	1886.	1900.	49.	Stević Hadži-Jovo	1897.	1918.
24.	Mujić Hadži-Mustafa	1886.	1907.	50.	Stjepanović Kosta	1897.	1912.
25.	Nedeljković Vaso	1891.	1918.	51.	Hadžiprohić Salihaga	1897.	1909.
26.	Tihić Bećir	1891.	1918.	52.	Papo Rafael	1898.	1918.
27.	Protić Dimitrije	1891.	1918.				

1	2	3	4	1	2	3	4
53.	Maksimović Lazar	1899.	1909.	78.	Džebić Adem	1910.	1918.
54.	Blagojević Jovo	1901.	1918.	79.	David J. Danon	1910.	1918.
55.	Jeftić Alba	1901.	1918.	80.	Gartner Aleksa i com.	1911.	1918.
56.	Kučukalić Mujaga	1901.	1918.	81.	Hivzefendić Mahmutaga	1911.	1918.
57.	Trifković Stanko	1901.	1918.	82.	Ivanišević Tošo S.	1911.	1918.
58.	Mitrović Blagoje	1901.	1907.	83.	Nikolić i Milisavljević	1911.	1918.
59.	Danon Isak Rafael	1901.	1902.	84.	Omerbegović Sejid hafiz i Mustafa	1911.	1917.
60.	Ivanišević Stanko	1903.	1918.	85.	Ćerimagić Hakija i brat	1912.	1918.
61.	Herceg Smajo	1904.	1918.	86.	Srpska štedionica	1912.	1918.
62.	Milosavljević Ignjat i sinovi	1904.	1918.	87.	Vrtogić Sulejman	1912.	1918.
63.	Papo Rafael	1904.	1918.	88.	Suman Rešo	1912.	1917.
64.	Stević Braća H.	1904.	1918.	89.	Omerbegović Mustafa	1913.	1918.
65.	Stjepanović Kosta	1904.	1918.	90.	Tadić Jovo	1913.	1918.
66.	Nedeljković Dimšo	1904.	1909.	91.	Hivzefendić Hasib	1913.	1918.
67.	Ivanišević S. Savo	1905.	1918.	92.	Sulejmanović H. (braća)	1913.	1918.
68.	Rešidbegović Mahmut	1906.	1918.	93.	Prohić Hadži-Abdaga	1913.	1915.
69.	Kolaković Ilija	1907.	1918.	94.	Nešković Mihajlo	1914.	1918.
70.	Rustampašić Mehmedbeg	1907.	1918.	95.	Ristić Radovan	1915.	1918.
71.	Danon Isak Rafael	1907.	1917.	96.	Suman Hadži-Medo	1915.	1918.
72.	Halilbegović braća	1908.	1918.	97.	Suman Rešo	1915.	1918.
73.	Rešidbegović braća	1908.	1918.	98.	Fazlić Đulejman	1915.	1915.
74.	Širbegović i Čajić	1908.	1918.	99.	Helić Ćamil	1915.	1918.
75.	Pogo Hadži Avdo	1908.	1918.	100.	Žunić Mustafa	1915.	1918.
76.	Danon I. Rafael	1908.	1918.	101.	Ćejahić Rašid	1915.	1918.
77.	Hadžiprohić Avdaga	1910.	1918.	102.	Muftić Hadži-Mujaga	1915.	1918.

1	2	3	4
103.	Trebić Vejsil	1916.	1918.
104.	Trako Ibrahim	1916.	1918.
105.	Šabić Hadži-Mustafa	1917.	1918.
106.	Tutundžić Ibrahim	1917.	1918.

Najpoznatije trgovačke radnje mješovitom robom u Gračanici bile su vlasništvo Milisavljević Sime, Kučukalić Mujage, Danom Moše, Rešidbegović Rešida, Zukobašić Muharema i Blagojević Jove. Najpoznatije trgovine tekstilom držali su Muftić Ganibeg, Stević Hadži-Jovo, Stević Hadži-Stevan, Stević Hadži-Mihailo i Prohić Hadži-Mujaga, a gvoždarskom robom Ivanišević Stanko i Trifković Stanko.¹ Oko 1900. godine Ivanišević Stanko bavio se i prometom drveta.

Trgovačko-obrtnička komora za Bosnu i Hercegovinu osnovana je 1909. godine u Sarajevu. U trgovačkoj sekciji Komore, od njenog osnivanja, bili su najpoznatiji gračanički trgovci Mujaga Kučukalić i Simo Milisavljević.²

U početnom periodu austrougarske uprave, seosko stanovništvo i dalje je živjelo u velikim porodičnim zadrugama, u kojima se, po tradiciji, proizvodilo gotovo sve što je bilo potrebno seoskom domaćinstvu, od hrane do odjeće. Samo oni artikli koji se nisu mogli proizvesti u okviru

domaćinstva, nabavljani su u gradu. Uskoro su, međutim, okupacione vlasti preduzele niz mjera koje će izazvati značajne promjene na unutrašnjem tržištu. Među prvim, bilo je uvođenje reda i pravilnije raspodjele poreskih tereta, odnosno pojednostavljivanje postupka naplate poreza. Dokinuto je plaćanje poreza u naturi i uvedeno plaćanje u novcu. Tako je seljak bio zainteresovan da ostvaruje tržišne viškove i da svoje proizvode prodaje na tržištu kako bi obezbijedio novac. Ove mjere podstakle su brži razvoj poljoprivrede, naročito stočarstva i voćarstva, a došlo je i do znatnijeg oživljavanja domaćeg tržišta, brže cirkulacije novca itd. Uvezena industrijska i zanatska roba sve više kupaca nalazila je i na selu. Sitni seoski trgovci nabavljali su robu u gradu i prodavali je u svojim malim dućančićima na terenu. Neki su ostvarivali čist godišnji prihod veći od 400 kruna, pa su, po odredbama Trgovačkog zakona, podliježali obavezi sudskog protokolanja svojih trgovačkih firmi.³

Gračanički trgovci i zanatlije svoju robu prodavali su pretežno na lokalnom tržištu, ali su višak proizvoda izvozili i u druge krajeve, čak i na udaljenija tržišta. Krajem 19. i početkom 20. vijeka Gračanica se sve više afirmiše kao centar dosta bogatog poljoprivrednog, naročito voćarskog kraja. Austrijska statistika zabilježila je da je proizvodnja žitarica 1905. godine na području Gračanice dostigla rekordnu vrijednost od 1,5 miliona kruna. Te godine proizvedeno je 6.000 kvintala šećerne repe, 16.500 kvintala šljive i 2.600 grla stoke.⁴

1 *Bosnischer Bote* 1905.

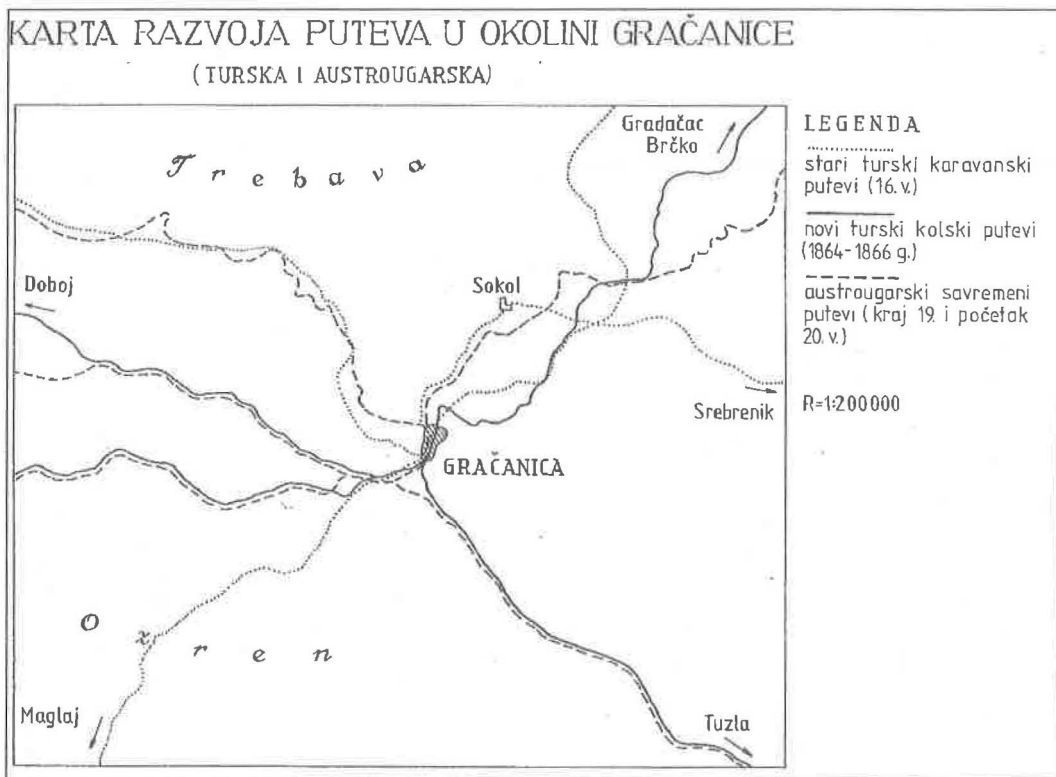
2 *Kalendar "Bošnjak" za 1912. godinu, str. 167.*

3 *Registrovane trgovačke radnje u Lukavici držali su Alihodžić Osman (od 1891. do 1917) i Čurić Husein (od 1915. do 1917); u Sokolu: Dizdarević Mujo (od 1891. do 1916) Hadžić Mustafa 1899, Hadžić Hadži-Alija (od 1899. do 1905), Aganović Hadži-Mujo Mustafa (od 1904. do 1916); u Bosanskom Petrovom Selu: Topalović Petar (od 1897. do 1907), Jeličić Petar (od 1901. do 1918), Ignjac Fišer-trgovina drvatom (od 1910. do 1918), Kasumagić Hadži-Huseinaga (od 1915. do 1918), Topalović Miloje (od 1915. do 1918); u Doborovcima: Aliefendić Alija (od 1904. do 1917); u Kakmužu: Vidaković Luka (od 1904. do 1907) i Vidaković Petra (od 1910. do 1918); u Orahovici: Gazibegović Hasan (od 1904. do 1918), Pavičić Trifun (od 1914. do 1916), Bajić Mehmed (od 1915. do 1918), Dedić Mustafa (od 1915. do 1918), Ravkić Hasan (od 1915. do 1918), u Džakulama: Kesić Omer (od 1886. do 1917) i Kulović Sadik (od 1913. do 1917); u Miričini Hatunić Mulaemin (od 1913. do 1918); u Karanovcu je Žižak Petar držao trgovinu drvatom od 1913. do 1918. godine. Od 1910. godine u Boljaniću i Kakmužu, a od 1914. i u Skipovcu djelovale su zemljoradničke zadruge, koje su, pored ostalog, razvijale i neke oblike robnog prometa.*

4 *Godine 1879. na području bivšeg turskog kadiluka (kaze) koji je zahvatao 37 naselja, popisana je 1.761 staja za krupnu i 651 staja za sitnu stoku, 634 volovska i 34 konjska kola, ukupno 1.879 konja, 478 bikova, 4.713 krava, 3.490 volova, 1.768 teladi do tri godine, 1.764 ovce, 1.833 koze, 1.972 svinje preko jedne godine, 212 svinja do jedne godine i 922 pčelinjaka. (Statistika mjesta... 1879.*

Prirodni uslovi omogućili su dobre prinose u voćarstvu, naročito šljive, zatim kruške i oraha, a dolaskom Austrougarske i jabuka. Ostvarivani su značajni viškovi voćarskih proizvoda: suhих šljiva i krušaka, pekmeza od šljiva i jabuka i rakije. Te viškove otkupljivali su pre-

Kao kraj bogat šljivom Gračanica je imala status šljivskog izvoznog mjesta.¹ Kao i u ostalim šljivarskim krajevima, opšti standard stanovništva u gračaničkom kraju godinama je zavisio od toga da li je šljiva dobro rodila, da li je plod šljive zdrav i krupan i, napokon, da li je

duzimači i trgovci u Gračanici, a zatim ih izvozili na strana tržišta. Prvobitno, taj izvoz išao je karavinima do pristaništa u Brčkom na Savi, tu bi se roba pretovarila u brodove Dunavske parobrodarske kompanije i otpremala u Austriju, Mađarsku i Njemačku. Kasnije je taj izvoz jednim dijelom išao željeznicom, ali je Brčko još dugo ostalo glavni izvozni centar šljive iz ovih krajeva.

Za vrijeme Turske za jedan tovar (118 kilograma) suhих šljiva dobijalo se između jednog i pet dukata, a za vrijeme Austro-Ugarske 40-50 kruna, za tovar oraha čak 100 kruna itd.

cijena suhe šljive bila povoljna. Od obima izvoza suhe šljive, u dobroj mjeri, zavisio je trgovinski bilans Bosne i Hercegovine. Stoga su vlasti na razne načine podsticale uzgoj šljive i njen izvoz. U svim gradovima koji su imali status šljivskog izvoznog mjesta, poslije 1910. godine osnivani su odbori za podizanje trgovine suhom šljivom. Predsjednik odbora obavezno je bio činovnik kotarskog ureda, a članovi su birani iz kruga najboljih trgovaca koji su imali poseban interes za trgovinu šljivom. Da bi se održao renome i dostignuti kvalitet suhe šljive, koja je išla na strano tržište, u izvoznim mjestima postavljani su posebni tržišni povjerenici koji su kontrolisali

1 Takav status imali su još gradovi: Brčko, Bosanski Šamac, Doboј, Tuzla, Derвента, Tešanj, Zenica i Visoko.

kvalitet suhe šljive, namijenjene izvozu. Odbor za podsticanje trgovine šljivom djelovao je i u Gračanici¹.

Tradicionalni godišnji vašari u Gračanici održavani su od 7. do 9. aprila i od 8. do 11. novembra, a pazarni dan bio je petak, što je ostalo do danas². Na vašar su, pored lokalnih, dolazili i trgovci i zanatlije iz drugih krajeva, prodavali i kupovali zanatsku i industrijsku robu, kao i poljoprivredne proizvode i stoku. Kasaba je oživljavala za vrijeme pazarnih dana, godišnjih vašara ili većih vjerskih praznika. Na hiljade ljudi sa svojim proizvodima ili bez njih slivalo se u čaršiju, kupovalo ili prodavalo, sklappala su se poznanstva, viđali prijatelji, ugovarali novi poslovi. Na vašaru su organizovane razne zabave koje su uvijek privlačile raznoliku publiku željnu zabave i razonode. Nekada su vašari u Gračanici dočekivani kao manifestacije od prvorazrednog ekonomskog i društvenog značaja.

Opšti privredni razvoj, a posebno razvoj trgovine, pratile su promjene i u oblasti ugostiteljstva. Krajem 19. vijeka, kao i u ranije "tursko doba" postojali su, u kasabi i pored puteva, hanovi i primitivne kafanice u kojima su se točila alkoholna pića i pila "bosanska kafa". Njihovi vlasnici najčešće su bili nepismeni ili polupismeni seljaci ili gradski žitelji, koji su, s koljena na koljeno nosili taj posao, bez mnogo htijenja i želje da ga unaprijede i podignu na viši nivo. Sa izgradnjom pruge i bržim privrednim razvojem, u Gračanicu su sve češće dolazili strani i domaći trgovci, zastupnici stranih i domaćih firmi, preduzimači i državni činovnici, koji su se, manje ili više, zadržavali u gradu. Ubrzo se ukazala potreba za modernijim ugostiteljskim objektima, savremenijom uslugom i udobnijim prenoćištem. Zato je, odmah poslije požara, u kojem su izgorjela 2 od ukupno četiri hana, gračanički trgovac David Elzar izgradio jedan veći ugostiteljski objekat, kojem je dao naziv "Soko". Bio je to, za one prilike, dosta udoban hotel sa 7 soba, koji je počeo sa radom 1896. godine. Kasnije je izgrađen i drugi hotel, koji je dobio ime "Centar", sa pet soba i još jedan objekat u Doborovcima sa dvije gostinske sobe. Hotel "Ozren", sa četiri sobe, držala je Srpska crkveno-školska opština u Gračanici. Poslije 1912. godine, u preuređenoj zgradi Sedlarsko-satlarsko-obučarske zadruge, koja je prestala sa radom, otvoren je čuveni Fočin han s desne strane Sokoluše na mjestu današnje Šumske uprave.

Tokom austrougarske okupacije gračanički trgovci bili su glavni nosioci i organizatori javnog, kulturnog i političkog života u kasabi. Vodili su glavnu riječ u Kotarskom vijeću i Vijeću gradske opštine, u raznim kulturnim, vjerskim i humanitarnim organizacijama koje su se uglavnom organizovale na nacionalnoj osnovi.³

Učestvujući u političkom životu grada, obilato su pomagali razna kulturno-prosvjetna društva i čitaonice kao što su "Gajret", "Prosveta", "Srpski soko". Ujedno su bili najaktivniji članovi rukovodstava i odbora tih društava. Trgovci Muslimani, 1902. godine, učestvuju u osnivanju Islamske čitaonice, koja je imala biblioteku sa nekoliko stotina knjiga. Pored ove, u Gračanici 1908. počinje sa radom i Turska čitaonica (Turska kiraethana), koju su takođe pomagali trgovci. Čitaonica je 1914. godine uništena u požaru. Pokret Muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju svoje najaktivnije

- 1 *Najistaknutiji trgovci šljivom u Gračanici bili su Ganibeg i Mujaga Muftić, Simo Milosavljević, Medo Suman, Dimšo Kostić i Ignjac Rozenšpic. (Bosnischer, Bote, 1900. str. 214).*
- 2 *U kalendaru "Bošnjak" za 1883. godinuobjavljen je pregled svih godišnjih i nedjeljnih sajmova u Bosni i Hercegovini. Za Gračanicu je navedeno da se nedjeljni sajam održava petkom, dok godišnji sajam nije naveden. To znači da je održavanje godišnjeg vašara u Gračanici otpočelo iza 1883. godine.*
- 3 *Narodni zastupnici u općinskom vijeću bili su trgovci: Širbeg Širbegović, Aleksa Simić, Mulaosman Hadžić, Salihaga Karasoftić, Jovo Gajunović, Mustafa Prohić, Dimšo Kostić, Ibrahim ef. Atić, Isak Danon i Marko Nedić. Poslije 1900. godine načelnik gradske opštine bio je trgovac Ganibeg Muftić, a podnačelnik Ivanišević Pero S. Članovi Općinskog vijeća (narodni zastupnici) bili su opet uglavnom trgovci: Prohić H. Mujaga, Malagić H. Husein, Hivzefendić Muhamed, Danon Isak, Čajić Ibrahim, Spahić H. Ahmetaga, Milisavljević Simo i Stefanović Dimitrije. U Kotarskom vijeću, pored načelnika gradske općine Sulejman ef. Pertefa, do 1900. godine bila su dva ugledna trgovca: Pero Ivanišević i Hadži-Ahmetaga Zukobašić. (Kalendar "Bošnjak" 1886, 1887. i 1889. godine, Bosnischer Bote 1900. godine*

sljedbenike i pristalice nalazio je među gračaničkim trgovcima.

Srpsku čitaonicu, 1907. godine, osnovali su najpoznatiji gračanički trgovci i zanatlije srpske nacionalnosti. Čitaonica je imala bogatu biblioteku sa 4-5 hiljada knjiga, a u njenom sastavu radila je tamburaška i diletantska sekcija. Naročito zapaženu aktivnost u Gračanici trgovci srpske nacionalnosti ispoljili su u okviru pravoslavne crkveno-školske opštine, koja se isticala u borbi za crkveno-školsku autonomiju Srba u Bosni i Hercegovini.¹

Pokreti za vjersku i prosvjetnu autonomiju, kako Srba tako i Muslimana, u Bosni i Hercegovini, u osnovi su predstavljali opoziciju austro-ugarskoj upravi. Ti pokreti kasnije se politički organizuju u okviru svojih vjerskih i nacionalnih političkih stranaka - Muslimanske narodne organizacije (1906) i Srpske narodne organizacije (1907). Ove stranke imale su svoje sljedbenike i u Gračanici, među kojima su u najvećem broju bili trgovci. One su preteče modernog političkog organizovanja u Bosni i Hercegovini i iz njih će se razviti više građanskih političkih stranaka između dva svjetska rata.

Tokom rata mnogi gračanički trgovci bili su mobilisani ili su, usljed ratnih prilika, zatvarali svoje dućane. Ratne godine su u Gračanici, kao i u drugim kasabama "provincije u pozadini", protekle u opštoj oskudici, sivilu i bijedi. U posljednjim ratnim danima uvodi se racionirano snabdijevanje (aprovizacija), a trgovina gotovo potpuno zamire.

Fragmenti istorije

Hajrudin ČURIĆ

I POLJE, I BRDA

(GRAČANIČKI KRAJ U DEVETNAESTOM VIJEKU)

Godine 1897. zabilježila su dvojica učitelja nekoliko interesantnih podataka o gračaničkom kraju u kojem su službovali. Ibrahim Sarajlić dao je podatke o Gračanici i njenoj okolini, a Miloš Krestić o Boljaniću i tome kraju. Kao što se vidi, podaci su iz vremena austro-ugarske okupacije.

Gračanica je u to doba bila središte gračaničkog kotara. Sarajlić je opisuje kao mjesto koje leži među brdima. Na zapadu je brdo Igrište, sa juga je otvorena strana u plodno i pitomo Sprečansko polje, na istoku je takozvana Stubjanska strana i Gučica, a na sjeveru i sjeveroistoku Sklop. Sva ova brda zatvaraju Gračanicu i daju joj romantičan izgled.

Gračanicu dijeli voda po imenu Rijeka na istočnu i zapadnu polovinu. Malom količinom svoje vode ona pruža veliku korist stanovništvu ovog mjesta. Ali čim padne mala kiša, nabuja toliko da poplavi cijelo zemljište, ponese mnoge stvari i tako narodu nanose mnogo kvara i štete.

Kuće su većinom po brdima. Oko svake kuće nalazi se poveliko zemljište, koje stanovnicima služi kao vrtovi. Prema tome, kuće su raštrkane i sva varoš "u daleko zasijeca".

Stanovnici se bave većinom trgovinom i "težanjem polja" a malim dijelom nekim zanatom.

U brdu zvanom Stubljanska strana ima jedna pećina i u njoj jedna špilja koju narod zove

1 Na čelu pravoslavne crkveno-školske opštine od 1886. do 1906. godine bio je poznati gračanički trgovac Mihajlo Hadžistević.